

TEMAPRESENTATION PERSPEKTIV PÅ GYMNASIAL YRKESUTBILDNING

Temaredaktör: Susanne Gustavsson

En student på yrkeslärarprogrammet vid Högskolan undrade varför kurslitteraturen så sällan behandlar forskning inom yrkesutbildning. Svaret på den frågan är att varken yrkesutbildning och eller yrkeslärarens praktik är så väl beforskade. Det finns helt enkelt inte särskilt mycket forskning som studerar yrkesutbildningens unika karaktär och villkor. Detta kan tyckas märkligt, inte minst för de blivande yrkeslärare som under sin korta utbildning ska kunna fokusera det egna kommande lärarpuppdaget. De examensmål som ska nås och de områden som därmed ska behandlas, kräver forskningsgrundade texter som både kan utmana och stödja studentens kunskapsutveckling. När man dessutom tänker på att även yrkesläraren, precis som alla andra lärarkategorier, ska bedriva sin undervisning och sitt arbete på vetenskaplig grund så är bristen på forskning ett rejält problem. Detta temanummer av tidskriften *Utbildning & Lärande*, som bär titeln *Perspektiv på gymnasial yrkesutbildning*, ämnar svara upp mot detta behov.

Varför är nu den blivande yrkesläraren så fokuserad på forskning om yrkesutbildning? Är det inte möjligt att ta del av studier utanför det egna intresseområdet och relatera dessa till en egen kontext? Givetvis finns det generell forskning om utbildning, pedagogik och didaktik och även relevant arbetslivsforskning. Men yrkesutbildningen har också sin speciella karaktär och egna villkor. Dels bedrivs den inom ungdomsgymnasiet, dels som vuxenutbildning. Det finns gymnasial och eftergymnasial yrkesutbildning. Ofta bedrivs vuxenutbildningen med hjälp av flexibla undervisningsformer och med validerande moment. Yrkesutbildningen utbildar för en rad olika branscher och verksamheter inom såväl det privata näringslivet, som offentlig verksamhet. För flera yrkesutbildningar finns dessutom ett starkt branschintresse som kan påverka innehållet på olika sätt. Under senare år har begreppet anställningsbarhet blivit alltmer tongivande, vilket motiverar en tydligare anknytning till branschens eller verksamhetens behov och krav. En av de mest intressanta och unika aspekterna av yrkesutbildning är att den bedrivs både som skolförlagd och arbetsplatsförlagd utbildning. I vissa fall handlar det om lärlingsutbildning där eleven tillbringar majoriteten av sin studietid på en arbetsplats. I andra fall är utbildningen i huvudsak förlagd till en utbildningsinstitution med

SUSANNE GUSTAVSSON

Fil dr och lektor i pedagogik

Högskolan i Skövde, Box 408, 541 28 Skövde

E-post: susanne.gustavsson@his.se

arbetsplatsförlagda perioder. Yrkesutbildningen kräver alltså ett pedagogiskt förhållningssätt som kontinuerligt tar till vara på elevens erfarenhet från en arbetsplats, vilket i sig kräver en särskild kompetens hos en yrkeslärare. Undervisningen i skolan pendlar ofta mellan att behandla kunskap "om" ett innehåll och "i" ett innehåll. Yrkesläraren undervisar både i klassrummet och i köket, i bilverkstaden eller på vårdavdelningen. Dessutom besöker yrkesläraren eleven på arbetsplatsen i handledande, utvärderande och i vissa fall bedömande syfte. Några av de områden som aktualiseras i dagens yrkesutbildning är representerade i detta nummer.

En alltmer diskuterad fråga inom ungdomsutbildningen är det som vanligen benämns som "drop outs" eller på svenska "avhopp"; elever som av olika anledningar och på olika sätt avbryter sina studier. Detta fenomen kan ses som ett samhälls-ekonomiskt, politiskt och även i vissa fall ett mänskligt misslyckande. Lokalt initieras projekt och särskilda insatser både för att förebygga och hantera situationen. Målet är ofta att hålla eleven kvar i utbildningen eller att få den avhoppade eleven tillbaka till studier. Intentionerna är goda och i vissa fall skapas framgångsrika modeller. Mer sällan diskuteras möjliga förklaringar till fenomenet "drop outs". Christian Helms Jørgensen och Klaus Nielsen tar sig an frågan i artikeln *Frafald fra erhvervsuddannelserne – mod en mere nuanceret forståelse*. Redan titeln visar på en problematiserande hållning till fenomenet. Författarna har deltagit i ett projekt med avsikten att studera både orsaker till avhopp och de insatser som görs för att begränsa dessa avhopp. I studien intervjuas ungdomar om sina val av yrkesutbildning, social bakgrund, upplevelsen av skola och utbildning samt förväntningar inför framtiden. En typ av elev som identifieras är eleven som blir bortvald genom att inte få en praktikplats, och därmed saknar möjlighet att fullfölja en utbildning. En annan bidragande orsak till elevens avhopp är när läraren väljer vilka elever som ges mest uppmärksamhet i undervisningen. Den elev som ses som framgångsrik och har bäst resultat ges mest lärartid, medan eleven som behöver mer vägledning får vänta, vilket kan leda till bristande motivation. En tredje förklaring till yrkeselevers avhopp som urskiljs i deras studie är den elev som av olika skäl gör mer eller mindre strategiska och framgångsrika omval. Sammantaget pekar de olika förklaringarna på att kvantitativ statistik över avhopp inte är tillräckligt för att förstå och hantera fenomenet. I vissa fall är avhopp ett uttryck för ungas livsstil och möjligheter, i andra fall handlar det om arbetsplatsens attityder och val och i ett tredje fall kan det handla om de villkor som den unga eleven lever under. I vissa fall kan ett avhopp leda till framgång, i andra fall är avhopp ett misslyckande.

Nästföljande artikel riktar intresse mot en annan aspekt av gymnasial yrkesutbildning. Sedan 2011 består den svenska gymnasieskolan av högskoleförberedande program och yrkesprogram. Caroline Graeske fokuserar i sin artikel läromedel i ämnet svenska med anledning av det är ett av de ämnen som ges olika karaktär i högskoleförberedande program respektive yrkesprogram. Under rubriken *Vidgade kunskapsklyftor! – Fiktionernas funktioner i läromedel efter gymnasiereformen 2011* studeras fiktioner såsom skönlitteratur, film, teater och andra medier dels kvantitativt, dels som en fråga om hur de används i undervisningen i de två typerna av program. Ämnet svenska relateras här bland annat till sin funktion som demo-

kraktiskt projekt genom att stimulera elevers litteraturläsning. Detta är en betydelsefull infallsvinkel då studier visar att litteraturläsningen ges allt mindre tid i undervisningen i ämnet svenska. Författaren analyserar vilken läsart som efterfrågas och hur uppgifter inramas i ett urval av läromedel för högskoleförberedande program respektive yrkesprogram. I artikeln beskrivs hur fiktioner ges mindre utrymme i läromedel för yrkesprogram, i jämförelse med högskoleförberedande program. Vidare styr de uppgifter som formuleras i kursboken till viss del elevers läsart, dels till sin omfattning, dels till sin karaktär. Särskilt intressant är skillnaden mellan uppgifternas funktion i de olika programmen. Eleven i yrkesprogram har i högre grad än eleven i högskoleförberedande program att utföra handlings- och subjektorienterade uppgifter med uppmaningen att göra jämförelser med personliga erfarenheter från vardagen. Uppgifterna framstår för läsaren som både enkla och naiva. I läromedlen för de högskoleförberedande programmen däremot efterfrågas en djupare läsart, och mer komplexa analysmoment som dessutom kan bestå av metaanalytiska grepp som ska vägleda eleven i sin läsning i mer generell mening. Skillnaden mellan dessa läromedel är påtaglig trots samma kursplan. Graeske associerar resultatet av sin studie till skolans värdegrund och elevers lika rättigheter att få öva sin kritisk-analytiska kompetens. Läromedlen tycks dessutom förutsätta att elever i yrkesprogram i mindre grad behöver utveckla tekniker för att fördjupa sin läsning vilket kan tyckas vara en paradox i sammanhanget.

Även Lena Boströms artikel med titeln *Hur lär sig elever på sex olika yrkesprogram? – En studie om skillnader och likheter i lärstilar* fokuserar undervisning, mot bakgrund av behovet att höja måluppfyllelsen främst i gymnasieskolans yrkesprogram. Boström hänvisar bland annat till studier som visar att elever kritiserar lärare för att inte kunna individpassa undervisningen, vilket kan vara en förklaring till låg måluppfyllelse. Elevers enskilda behov tillgodoses alltså inte, enligt henne eller honom själv. Boströms idé är att kunskap om elevers olika lärstilar kan bidra till en mer individanpassad undervisningsmiljö. Artikeln riktar intresse mot elevers lärstilar på sex olika yrkesprogram via enkäter, genom att beskriva hur elever uppfattar att de lär sig, och genom att jämföra lärstilsprofiler mellan de olika yrkesprogrammen. Boström använder Dunns lärstilsmodell i sin kvantitativa analys av 244 elevers lärstilsprofiler. Analysen är både programöverskridande, det vill säga den lyfter fram resultat som kännetecknar elever i de sex olika yrkesprogrammen, och jämförande – den urskiljer likheter och skillnader mellan de olika programmen. I analysen behandlas såväl fysiska och emotionella som sociologiska faktorer och sinnespreferenser som kritiska aspekter av yrkeselevers lärstilar. Resultatet visar bland annat att elevers motivation till sina studier generellt sett är låg. Många elever uppvisar också en låg anpassning till studierna. Vidare föredrar en majoritet av eleverna att arbeta i grupp. När det gäller sinnespreferenser visar studien att eleverna innehar en relativt stor flexibilitet – lärandet är inte beroende av vilket sinne som undervisningen stimulerar. Detta kan enligt Boström möjligen bero på yrkesutbildningens flexibla karaktär med olika typer av undervisningsformer. Författaren diskuterar avslutningsvis hur kunskap om elevers lärstilar såväl generellt som specifikt kan bidra till en mer anpassad och individualiserad undervisning

som tillgodoser enskilda elevers behov i yrkesutbildningen. Viktiga perspektiv att fördjupa i sammanhanget är hur yrkesprogrammets karaktär attraherar elever med specifika lärtilar, och vilka konsekvenser detta kan tänkas få för yrkeslärares pedagogiska och didaktiska val.

Vad gäller relationen mellan yrkesutbildning och didaktik är en av yrkeslärares centrala kompetenser en speciell och avpassad ämnesdidaktisk kompetens, med ett annat ord ämnesmässigt orienterad undervisningskonst. Undervisningskonst är både diskuterad och studerad i pedagogisk och (ämnes)didaktisk forskning, dock mer sällan inom yrkesutbildningens undervisning. Med utgångspunkt i en ämnesdidaktisk analysmodell söker Susanne Gustavsson i sin artikel *Några blivande yrkeslärares beskrivningar av yrkesämnets didaktik* identifiera yrkesämnets didaktiska karaktär. Ur ett ämnesdidaktiskt perspektiv är yrkesämnet unikt på flera sätt. Såväl val av innehåll som undervisningsformer behöver göras i relation till de kunskaper som efterfrågas inom ett speciellt yrke. Det gör att det valda innehållet och undervisningsmaterialet behöver ha en särskild karaktär för att fullgöra sitt syfte. Målsättningen är att yrkesutbildningen ska kunna leda till arbete för eleverna, vilket både är begränsande och trygghetsskapande för dem. Studiens material utgörs av blivande yrkeslärares texter om sin egen och andra lärares undervisning. Materialet analyseras med hjälp av en klassisk didaktisk modell för analys av ämnesundervisning i kombination med sociokulturell teori. Analysen visar att undervisningens innehåll behandlar generella kunskaper som framträder i ett specifikt sammanhang, det vill säga den unika yrkeskunskapen kräver både det specifika och det generella. Inom ramen för det specifika framträder bland annat yrkets så kallade tysta kunskap som inte alltid är framskriven i kursplanen, men som beskrivs som central och användbar i yrket. Den blivande yrkesläraren är mån om att i sitt kommande yrke ge eleven förutsättningar att utveckla väl beprövade kunskaper och förhållningssätt som passar yrket. När den didaktiska analysen rör generella pedagogiska aspekter av undervisningen ställs eleven i fokus. De blivande lärarna understryker betydelsen av att undervisningsformer anpassas efter den enskilda eleven. Beskrivningarna av undervisningen präglas i hög grad av yrkeslärares intresse av att eleven ska kunna fungera väl i yrket, och att eleven ska ha förmåga att förvalta yrkeslärares kunskap. Yrkesutbildningen är beroende av skickliga yrkespersoner med pedagogisk och ämnesdidaktisk kompetens. Det ena kan inte utesluta det andra. Det unika med yrkeslärares ämnesdidaktiska kompetens, till skillnad från andra lärarkategorier, är att det är ett yrkeskunnande i ett eller flera ämnen som aktualiseras som yrkeslärares ämnesmässiga kompetens.

Vägen in i yrkesläraryrket sker ofta genom att någon har en yrkeskompetens och ett intresse för undervisning eller för att förmedla sitt yrkeskunnande till en ny generation. Förr eller senare uppmanar en rektor den obehöriga läraren att söka en lärarutbildning. I en femte och avslutande artikel av Annelie Andersén med rubriken *Den nya yrkeslärarutbildningen - utkomster i form av yrkeskompetens* synliggörs vad en yrkeslärarutbildning kan bidra med och framför allt hur utbildningen uppfattas den dag den avslutas av de som genomgått utbildningen. I studien intervjuas en grupp nyutbildade yrkeslärare om de kunskaper och färdigheter

som de uppfattar att utbildningen ger att möjlighet att utveckla. Studien är induktiv och avser att fånga deras erfarenheter av utbildningen. Som utgångspunkt för intervjuerna, som antog formen av fokusgruppintervjuer, valde Andersén det centrala examensmålet "att i den pedagogiska verksamheten utveckla färdigheter som är värdefulla för yrkesutövningen". I resultatet presenteras ett antal utkomster. En av dessa är en förändrad syn på yrket. Utbildningen ses således ha tillfört något till det man föreställde sig eller tidigare hade upplevt. Detta uttrycks också av de nyutbildade som att man erövrade kunskap som man inte visste att man behövde, och därtill att man utvecklade en medvetenhet om vad man i slutet av utbildningen faktiskt inte kunde. Utbildningen har således, enligt de nyutbildade yrkeslärarna, bidragit både till en större säkerhet i det nya yrket och till en större osäkerhet, eller ödmjukhet, när det gäller själva relationen mellan yrkesläraryrket och yrkeskunnandet. Ytterligare en central aspekt i studiens resultat är betydelsen av relationskompetens i en mängd sammanhang, framför allt i relation till elever. Sammantaget visar Anderséns studie att yrkeslärarutbildningen, enligt de nyutbildade lärarna själva, bidragit till både en yrkesmässig trygghet och en ny yrkesidentitet. De nyutbildade vittnar om en (själv)upplevd kraftfull förändring under yrkesutbildningens tre terminer. Denna förändring framträder inte enbart bland de nyutexaminerade som väljer att bli lärare utan att ha tidigare erfarenhet av läraryrket, utan också bland de som redan arbetar som lärare och som tar steget att skaffa sig behörighet.